

MARIAN ZALESKO

3. WYBRANE ASPEKTY TEORII PRAW WŁASNOŚCI

WSTĘP

Wśród przedstawicieli różnych nauk społecznych obserwuje się wzrost zainteresowania tematyką instytucji. Na ich niepodważalną rolę w funkcjonowaniu gospodarki wyraża się coraz więcej opinii w światowej literaturze ekonomicznej. Zawarte tam rozważania można sprowadzić do stwierdzenia, że „instytucje znaczą”. Na szczególną uwagę zasługują spostrzeżenia w stosunku do instytucji własności.

W prezentowanym opracowaniu zostanie podjęta próba przybliżenia problematyki własności w sferze życia społeczno-gospodarczego. Najwięcej miejsca poświęcono ekonomicznej teorii praw własności.

WŁASNOŚĆ* - ASPEKT POJĘCIOWY

Żyjący w latach 1723–1780 angielski prawnik W. Blackstone stwierdził, iż nic nie porusza tak bardzo ludzkiej wyobraźni jak zagadnienia dotyczące własności¹. Jego słowa są bardzo aktualne do dnia dzisiejszego. Współcześnie problematyka własności jest przedmiotem zainteresowania przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. W opracowaniu zostanie przybliżone pojęcie własności z punktu widzenia prawa, filozofii, socjologii, myśli Kościoła. Najwięcej uwagi zostanie poświęcone własności w wymiarze ekonomicznym.

* Termin „własność” pochodzi od łacińskiego słowa *proprietas*. W prawie rzymskim dla nazywania własności wyrażenie *proprietas* używano zamiennie ze słowem *dominium*, które oznacza władzę nad rzeczami i ludźmi.

¹ W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, Vol. 2, University of Chicago Press, Chicago 2002, s. 2.

W powszechnie dostępnych opracowaniach encyklopedycznych pojęcie własności występuje w dwóch ujęciach: prawnym i filozoficznym. Z punktu widzenia prawa własność jest podstawową formą władania dobrami przyrody. W sensie konstytucyjnym obejmuje własność i inne prawa majątkowe. W prawie cywilnym pozwala na władanie, pobieranie pożytków i rozporządzanie rzeczą w granicach wyznaczonych przez ustawy i zasady współżycia społeczno-gospodarczego. Ujmując inaczej własność jest prawem osoby do swobodnego i wyłącznego posiadania, korzystania i dysponowania rzeczą (pełne władztwo prawne osoby nad rzeczą). W takiej formie własność staje się kategorią władzy.

W ujęciu filozoficznym z kolei własność jest najpełniejszą władzą, użytkowania i dysponowania, jaką można mieć nad rzeczami (rozumianymi szeroko – konkretne przedmioty fizyczne, np. dom, oraz wężej, m.in. wytwory intelektu, w postaci utworu literackiego czy wzoru matematycznego). W naukach filozoficznych zauważa się dwa podejścia do problemu własności. Od kilku stuleci między filozofami trwa spór nad naturą własności. J. Locke (1632–1704) uważał, że własność wynika z natury i istniała przed stworzeniem systemu prawnopolitycznego. Argumentem na rzecz takiego twierdzenia jest odwołanie się do samoposiadania, które wyprzedza jakiekolwiek ustalenia prawne oraz wskazanie na własność jako konsekwencję wolności, która należy do istoty człowieka. Z kolei J. Bentham (1748–1832) twierdził, iż własność jest konsekwencją stanowionych praw. Argumentem na rzecz takiego przekonania jest to, że własność zakłada istnienie regulacji prawnych oraz gwaranta ich przestrzegania w postaci instytucji politycznych.

Interesujące podejście do problematyki własności prezentuje Kościół. Papież Leon XIII w ogłoszonej w 1891 roku encyklice *Rerum novarum* stwierdził, iż własność jest prawem człowieka do indywidualnego posiadania i jest wyrazem jego wolności. Również papież Jan Paweł II w czasie swojego pontyfikatu odnosił się do kwestii własności. W encyklice *Laborem exercens* wydanej w 1981 roku pojawia się postulat właściwego użytkowania własności dla dobra ludzi. Dziesięć lat później w encyklice *Centesimus Annus* Jan Paweł II napisał: „Pragnienie, by żyć lepiej, nie jest niczym złym, ale błędem jest styl życia, który wyżej stawia dążenie do tego, by mieć, aniżeli być, i chce więcej mieć nie po to, aby bardziej być, lecz by doznać w życiu jak najwięcej przyjemności”². Tymi słowami wyraźnie ustosunkował się do kwestii własności w życiu społeczno-gospodarczym.

W socjologii własność uważa się za centralny atrybut społeczeństw kapitalistycznych. Próbę pierwszego systematycznego socjologicznego wyjaśnienia

² Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus Annus*.

nia pojęcia własności podjął K. Marks (1818–1883), podkreślając związek między posiadaniem, panowaniem politycznym a wyobrażeniami ideologicznymi. Zdaniem K. Marksa własność jest władzą, której różne formy określają „społeczne warunki egzystencji”, na bazie których powstaje nadbudowa państwa, społeczeństwa obywatelskiego i ideologii. W późniejszym okresie M. Weber (1864–1920) stwierdza, że własność jest głównym elementem wpływającym na usytuowania klasowe, uznając jednocześnie zróżnicowanie klas posiadających. Ta obserwacja otworzyła kwestię, która zdominowała współczesną socjologiczną dyskusję wokół problematyki własności. Nie dotyczy już ona ideologii własności i społecznej organizacji warstw posiadających. Koncentruje się na tym, w jaki sposób własność kształtuje relacje społeczne oraz jak wpływa na formowanie się tożsamości społecznych³. Własność przyporządkowana konkretnym osobom określa ich położenie w strukturze społecznej.

Ekonomiści definiują własność jako podstawę wszelkich stosunków społecznych. Własność sprowadza się tutaj do relacji występujących między ludźmi. Powstają one na skutek istnienia w określonym miejscu i czasie rozmaitych form własności zasobów gospodarczych, spośród których najważniejszą rolę, odgrywa własność czynników produkcji. Jak pisze O. Lange: „Własność środków produkcji jest stosunkiem społecznym, na którym opiera się cały skomplikowany system stosunków międzyludzkich, zawiązujących się w społecznym procesie produkcji. Własność środków produkcji decyduje bowiem o sposobie ich używania, a tym samym wyznacza możliwość kooperacji i podziału pracy, a zarazem określa ich granice”⁴. Zatem w wymiarze ekonomicznym, jak uważają M. Iwanek i J. Wilkin, własność jest więzką uprawnień przysługujących właścicielowi w stosunku do przedmiotu własności, którym może być dobro materialne lub niematerialne⁵. Ekonomiczny charakter własności przedstawiony jest szeroko w teorii praw własności.

MIEJSCE TEORII PRAW WŁASNOŚCI WE WSPÓŁCZESNEJ EKONOMII

Zgodnie z tezą S. Pejovicha, przedstawiciele różnych nurtów ekonomii, zarówno klasycy, jak i marksiści uważają, że ekonomiczną bazą społeczeń-

³ *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*, G. Marshall (ed.), Oxford University Press 1998, (wydanie polskie: *Słownik socjologii i nauk społecznych*, G. Marshall (red.), Oxford i Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 426). Zob. również P. Saunders, *A Nation of Home Owners*, Unwin Hyman, London 1990 – praca będąca studium socjologicznym nad znaczeniem własności.

⁴ O. Lange, *Ekonomia polityczna*, t. I i II, PWN, Warszawa 1978, s. 28.

⁵ M. Iwanek, J. Wilkin, *Instytucje i instytucjonalizm w ekonomii*, UW WNE, Warszawa 1998, s. 99.

stwa jest system instytucjonalny gospodarki z prawami własności, jako najważniejszym dla gospodarki typem instytucji⁶. Reprezentanci obu nurtów w ekonomii prezentują jednak odmienne poglądy na charakter własności. Przedstawiciele głównego nurtu ekonomii⁷ dowodzą, że najbardziej pożądana w gospodarce jest nieskrępowana niczym własność prywatna. Według nich jedynie ten typ własności sprawia, iż działalność gospodarcza może być prowadzona w sposób racjonalny i gwarantuje najbardziej efektywne wykorzystanie zasobów. Z kolei marksiści głoszą, że własność prywatna jest źródłem wyzysku i odpowiada za niską efektywność ustroju kapitalistycznego. Tymczasem jak piszą E. G. Furubotn i S. Pejovich należałoby przyjąć do wiadomości, że funkcjonowanie gospodarki, w zależności od istniejącego w poszczególnych krajach systemu ekonomicznego, jest zdeterminowane różnymi typami stosunków produkcji i odmiennym charakterem praw własności⁸. Zagadnieniami tego typu zajmuje się teoria praw własności, będąca jednym z kierunków nowej ekonomii instytucjonalnej.

TEORETYCZNE PODSTAWY PRAW WŁASNOŚCI

Teoria praw własności narodziła się w latach 60. XX wieku. Wśród najbardziej znaczących reprezentantów tej szkoły można wyróżnić takich naukowców jak: A. A. Alchian, H. Demsetz, R. H. Coase, S. Pejovich, E. G. Furubotn, L. de Alessi, J. Buchanan. Ich poglądy sprowadzają się do ukazania znaczenia rozkładu uprawnień własnościowych przy podejmowaniu decyzji w gospodarce⁹.

⁶ S. Pejovich, *Karl Marks, Property Rights School and the Process of Social Change*, Vol. 35, Kyklos 1982, s. 383.

⁷ Zdaniem J. Wilkina docenienie znaczenia stosunków własności dla funkcjonowania gospodarki w głównym nurcie ekonomii nastąpiło dopiero w drugiej połowie XX wieku w postaci „ekonomii praw własności”, będącej ważnym składnikiem nowej ekonomii instytucjonalnej; J. Wilkin, *Ewolucja ekonomii politycznej i jej miejsce we współczesnej myśli ekonomicznej*, [w:] J. Wilkin (red.), *Czym jest ekonomia polityczna dzisiaj?* UW WNE, Warszawa 2004, s. 11–12].

⁸ E. G. Furubotn, S. Pejovich, *Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature*, *Journal of Economic Literature*, Vol. 10, No. 4, December 1972, s. 1137–1162, za J. Wilkin, *Jaki kapitalizm, jaka Polska?*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 50.

⁹ Por. A. A. Alchian, *Some Economics of Property*, Rand Corporation, Santa Monica 1961; H. Demsetz, *The Exchange and Enforcement of Property Rights*, *Journal of Law and Economics*, Vol. 7, October 1964, s. 11–26; R. H. Coase, *The Problem of Social Costs*, *Journal of Law and Economics*, Vol. 3, October 1960, s. 1–44; S. Pejovich, *Toward a General Theory of Property Rights*, *Journal of Economics*, Vol. 31, No. 1–2, March 1971, s. 141–155; L. de Alessi, *Implication of Property Rights for Government Investment Choices*, *American Economic Review*, Vol. 59, No. 1, March 1969, s. 16–23; J. Buchanan, *Post-Socialist Political Economy*, UK: Edward Elgar, Cheltenham 1997; E. G. Furubotn, S. Pejovich, *Introduction. The New Property Rights Literature*, [w:] E. G. Furubotn, S. Pejovich (ed.), *The Economics of Property Rights*, Ballinger Publishing Company, MA, Cambridge 1974, s. 1–9.

Iwanek i Wilkin zauważają, iż podstawowym twierdzeniem teorii praw własności jest postulat głoszący, że zasadnicze znaczenie dla efektywności wykorzystywania zasobów ma motywacja osoby nimi dysponującej. Należy zaznaczyć, że motywacja zależy od stopnia pełności uprawnień własnościowych, rozumianych jako społecznie usankcjonowane relacje między ludźmi odnoszące się do korzystania z zasobów. Mają one istotny wpływ na właściwe funkcjonowanie gospodarki. Uprawnienia własnościowe stanowią główny element otoczenia instytucjonalnego. Ich główną funkcją jest łagodzenie, często eliminowanie konfliktów, do jakich może dochodzić przy dysponowaniu potencjałem ekonomicznym. Dzięki właściwie zdefiniowanym uprawnieniom własnościowym społeczeństwo może więcej wysiłku poświęcić działalności produkcyjnej¹⁰.

Głównym założeniem badawczym teorii praw własności jest traktowanie uprawnień własnościowych jako praw konkretnych osób podejmujących decyzje związane z własnością, niezależnie od formalnych tytułów własności. Zakłada się przy tym, że decyzje ekonomiczne podejmowane są w oparciu na maksymalizacji funkcji użyteczności (założenie będące konsekwencją indywidualizmu metodologicznego teorii praw własności)¹¹.

Furubotn, Pejovich uważają, iż fundamentem teorii praw własności jest twierdzenie, że formy własności oraz prawa, które z nich wynikają, odgrywają podstawową rolę w zachowaniach podmiotów gospodarczych (twierdzą wręcz, że prawa własności w decydujący sposób determinują alokację zasobów i efektywne ich wykorzystanie). Według nich dzieje się tak dlatego, że instytucja własności ma istotny wpływ na pobudzanie inicjatywy indywidualnej, a zmiany praw własności są powodowane interakcją między ich pierwotną strukturą i poszukiwaniem przez człowieka sposobów podwyższania ich użyteczności¹². Także A. A. Alchian i L. de Alessi przekonują, że prawa własności są społecznie chronionymi prawami do wybiórczego użytkowania dóbr ekonomicznych, a na siłę oddziaływania praw własności w gospodarce mają wpływ różne czynniki, przede wszystkim władza oraz instytucje w postaci norm społecznych i moralnych¹³. Zatem teoria praw własności nie zakłada nieograniczonej suwerenności w dysponowaniu zasobami. Jak twierdzą M. Iwanek i J. Wilkin suwerenność w dysponowaniu danym dobrem ma pewne ograniczenia. Określone dobra, będące przedmiotem

¹⁰ M. Iwanek, J. Wilkin, op. cit., s. 98–100.

¹¹ Ibidem, s. 99.

¹² E. G. Furubotn, S. Pejovich, *Introduction. The New...*, s. 9.

¹³ A. A. Alchian, *Property Rights*, [w:] J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman (ed.), *The New Palgrave. The World of Economics*, Macmillan, London–Basingstoke 1991, s. 584; L. de Alessi, *The Economics of Property Rights: A Review of the Evidence*, Research in Law and Economics 1980, Vol. 2, s. 1–47.

własności nie mogą być używane do fizycznego wyrządzenia szkody innym podmiotom (natomiast przedmiot własności może być używany do zgodnego z prawem szkodenia ekonomicznym interesom innych osób). Mamy tutaj do czynienia z rezydualnością praw własności. Oznacza to możliwość podejmowania decyzji, które nie są zastrzeżone przez prawo, bądź inną umowę, a dotyczą dysponowania konkretnym zasobem, w najbardziej racjonalny sposób¹⁴.

Według teoretyków praw własności najbardziej wydajną gospodarką wolnorynkową jest taka, której podstawą jest pełna (wyłączna i transferowalna) własność prywatna. Zasadniczą tezę, będącą rezultatem analiz prowadzonych przez przedstawicieli teorii praw własności, jest pogląd głoszący, że system społeczno-gospodarczy oparty na własności prywatnej i zapewniający swobodny transfer praw własności prowadzi do stosunkowo najlepszej alokacji zasobów gospodarczych w relacji z innymi typami gospodarek.

Należy zaznaczyć, że teoria praw własności nie neguje istnienia innych form własności (własność państwowa, własność wspólna)¹⁵. Jednak, jak zauważa S. Pejovich, w gospodarce rynkowej dominującym typem własności jest własność prywatna¹⁶ o ciągle ewoluujących formach. Ten typ własności charakteryzuje się pełnią uprawnień własnościowych, z czego wynika przypisanie wiązki praw własności określonemu podmiotowi. Wiazkę stanowią: prawo indywidualnego posiadania, prawo swobody użytkowania i zarządzania przedmiotem własności, prawo do przenoszenia praw własności na inne podmioty, prawo przywłaszczania korzyści z tytułu posiadanej własności¹⁷. Również A. A. Alchian wskazuje na cztery ważne czynniki, które należy rozpatrywać z punktu widzenia praw własności. Są to: obszar działań lub rodzajów użytkowania, odnośnie do których może zostać podjęta decyzja; proces osiągania decyzji przez grupę właścicieli dzielących prawa między sobą; zasady ponoszenia odpowiedzialności przez osoby dzielące prawa między sobą; możliwość przekazywania każdego z tych uprawnień innym ludziom¹⁸.

¹⁴ M. Iwanek, J. Wilkin, op. cit., s. 101.

¹⁵ Zgodnie z twierdzeniem R. H. Coase'a, przy założeniu zerowych kosztów transakcji, nie ma znaczenia komu prawa własności przysługują, bo zawsze dochodzi do rozwiązania maksymalnie efektywnego (tzw. teoremat Coase'a). Szerzej na ten temat zobacz w: R. H. Coase, op. cit., s. 1-44; N. Acocella, *Zasady polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 123-131; W. Stankiewicz, „Teoremat Coase'a” – pole współpracy ekonomistów i prawników, *Zeszyty Naukowo-Teoretyczne PWSBiA*, 2004, nr 3(13), s. 25-38.

¹⁶ Według J. Buchanana tylko własność prywatna stwarza bodźce do efektywnej produkcji i dbałości o posiadane środki, J. Buchanan, op. cit., s. 236.

¹⁷ S. Pejovich, *Economic Analysis of Institutions and Systems*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1995, s. 66.

¹⁸ A. A. Alchian, *Some Implications of Recognitions of Property Wright Transaction Costs*, [w:] S. Pejovich (ed.), *The Economic Foundations of Property Right. Selected Readings*, UK, Lyme, US: Edward Elgar, Cheltenham 1997, s. 12.

Prawa własności, jak stwierdza S. Pejovich, są zatem odzwierciedleniem relacji międzyludzkich, które wynikają z istnienia rzadkich zasobów, w związku z zamiarem ich użytkowania. Wobec tego są normami zachowania, które poszczególne jednostki muszą uznawać, ewentualnie ponosić koszty ich naruszenia¹⁹. L. Balcerowicz daje do zrozumienia, że prawa własności są zestawem społecznie usankcjonowanych reguł rządzących dostępem ludzi do rzadkich dóbr²⁰.

W konkluzji należy stwierdzić, że system praw własności buduje ramy instytucjonalne stosunków gospodarczych oraz określa sposoby kształtowania i redukowania kosztów transakcyjnych. Tym samym ma istotne znaczenie dla procesu zawierania i realizacji kontraktów.

ZAKOŃCZENIE

Teoria praw własności jest jednym z najbardziej popularnych zagadnień dyskutowanych w ekonomii instytucjonalnej. Ekspozując problematykę własności, teoretycy praw własności starają się wypełnić lukę powstałą w głównym nurcie ekonomii, w którym przez wiele lat nie doceniano znaczenia tej instytucji. Tymczasem w przekonaniu wielu ekonomistów bazą rozwoju gospodarki jest system instytucjonalny, z prawami własności, jako najważniejszym dla gospodarki typem instytucji, mającym istotny wpływ na tworzenie dobrobytu.

TPROBLEMS OF OWNERSHIP IN ECONOMICS

SUMMARY

Economists define ownership as a foundation of every social relations. Institutional economics deals with ownership, especially property rights economics. To expose ownership affairs, institutional economists seek to fill the gap existing in mainstream economics, which undervalues the significance of institutions through many years. Nowadays, in economic literature we often can find the argument, that the institutional system with ownership rights, as a most important type of institutions is the basis of economic development.

¹⁹ S. Pejovich, *Introduction*, [w:] *The Economic Foundations...*, s. 3.

²⁰ L. Balcerowicz, *Socjalizm. Kapitalizm. Transformacja. Szkice z przełomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 104.

